

خاتمہ مربع

www.ketabir

سمیہ گرامی

قباد کیانمہر

سرشناسه: گرامی، سمیه، ۱۳۶۲-
 عنوان و نام پدیدآور: خاتم مربع / سمیه گرامی، قباد کیانمهر.
 مشخصات نشر: طبع: انتشارات فراونگ، ۱۳۹۱.
 مشخصات ظاهری: ۷۶ص: مصور (بخش رنگی)، جدول (بخش رنگی)؛
 شابک: ۷۰۰۰۰ ریال: 978-600-93535-2-1
 وضعیت فهرست نویسی: فیا.
 موضوع: خاتم سازی
 موضوع: خاتم سازی - ایران
 شناسه افزوده: کیانمهر، قباد، ۱۳۴۳-
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۱ / ج ۴ گک / NK ۹۹۲۰
 رده بندی دیویی: ۵۱۲ / ۷۲۵
 شماره کتابشناسی ملی: ۳۱۰۶۰۴

نام کتاب: خاتم مربع
 مؤلفان: سمیه گرامی / قباد کیانمهر
 ناشر: انتشارات فراونگ
 نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۲ ش
 قیمت: ۷۰۰۰ تومان
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۳۵۳۵-۲-۱

* حق چاپ محفوظ است *

فهرست مطالب

۸	پیشگفتار
۱۱	۱- فصل اول
۱۲	۱-۱- مقدمه
۱۶	۲- فصل دوم
۱۷	۲-۱- مقدمه
۱۷	۲-۲- خاتم مربع در قرن ۷
۲۰	۲-۳- خاتم مربع در قرن ۸
۲۴	۲-۴- خاتم مربع در قرن ۹
۳۲	۲-۵- خاتم مربع در قرون ۱۰ و ۱۱
۴۵	۲-۶- خاتم مربع در قرن ۱۲
۵۲	۲-۷- خاتم مربع در قرن ۱۳
۶۷	۲-۸- خاتم مربع در دوران معاصر
۷۰	۲-۹- نتیجه گیری
۸۰	۳- فصل سوم
۸۱	۳-۱- تکنیک خاتم مربع
۸۲	۳-۱-۱- خاتم مربع با زوایای قائمه
۸۵	۳-۱-۲- خاتم مربع با زوایای مورب
۸۷	منابع

فهرست جدول

۷۳	جدول ۱-۲: مقایسه نقوش خاتم مربع در دوره‌های مختلف
۷۹	جدول ۲-۲: مقایسه مواد و مصالح بکار رفته در خاتم مربع دوره‌های مختلف

فهرست تصاویر

۱۸	تصویر ۲.۱: درب مقبره خالصی، موزه آستان قدس
۱۹	تصویر ۲.۲: نقش لایه چوبی درب مقبره خالصی
۲۰	تصویر ۲.۳: در امامزاده عمران گلپایگان
۲۲	تصویر ۲.۴: در میانی امامزاده اسماعیل
۲۳	تصویر ۲.۵: در میانی امامزاده اسماعیل
۲۴	تصویر ۲.۶: در امامزاده اسماعیل
۲۵	تصویر ۲.۷: در آرامگاه بابا قاسم
۲۶	تصویر ۲.۸: در آرامگاه بابا قاسم
۲۸	تصویر ۲.۹: صندوق مقبره شیخ صفی اردبیل
۳۰	تصویر ۲.۱۰: در مقبره ابی تراب سمرقند
۳۱	تصویر ۲.۱۱: صندوق مقبره امامزاده اسماعیل
۳۱	تصویر ۲.۱۲: صندوق مقبره امامزاده اسماعیل
۳۴	تصویر ۲.۱۳: یکی از در های مقبره شیخ صفی
۳۶	تصویر ۲.۱۴: یکی از در های مقبره شیخ صفی
۳۶	تصویر ۲.۱۵: یکی از در های مقبره شیخ صفی
۳۷	تصویر ۲.۱۶: نقش جناقی، درب مقبره شیخ صفی
۳۷	تصویر ۲.۱۷: نقش هشت و چهار لنگه، در مقبره شیخ صفی
۳۸	تصویر ۲.۱۸: نقش چهار قل و مستطیل، در مقبره شیخ صفی
۳۸	تصویر ۲.۱۹: نقش زنجیره، در مقبره شیخ صفی
۳۸	تصویر ۲.۲۰: نقش مورد مداخل، در مقبره شیخ صفی
۳۹	تصویر ۲.۲۱: نقش چشم بلبل، در مقبره شیخ صفی
۳۹	تصویر ۲.۲۲: نقش متوازی الاضلاع، در مقبره شیخ صفی
۳۹	تصویر ۲.۲۳: نقش کتیبه بنایی، درب مقبره شیخ صفی
۴۰	تصویر ۲.۲۴: صندوق مقبره شاه اسماعیل
۴۱	تصویر ۲.۲۵: منبر مسجد لبنان اصفهان

۴۲	تصویر ۲.۲۶: در مدرسه چهار باغ اصفهان
۴۳	تصویر ۲.۲۷: در مدرسه چهار باغ اصفهان
۴۴	تصویر ۲.۲۸: نقش کتیبه بنایی، منبر مسجد حکیم اصفهان
۴۴	تصویر ۲.۲۹: نقش کتیبه بنایی، منبر مسجد حکیم اصفهان
۴۴	تصویر ۲.۳۰: نقش کتیبه بنایی، منبر مسجد حکیم اصفهان
۴۶	تصویر ۲.۳۱: در مقبره شیخ صفی
۴۷	تصویر ۲.۳۲: سمعی از خاتم مربع در مقبره شیخ صفی اردبیل
۴۸	تصویر ۲.۳۳: مقبره شیخ صفی اردبیل
۵۰	تصویر ۲.۳۴: در مقبره شاهزاده حسین قزوین
۵۰	تصویر ۲.۳۵: نقش چهار قل و مستطیل، در مقبره شاهزاده حسین قزوین
۵۱	تصویر ۲.۳۶: نقش پنج رگی، در مقبره شاهزاده حسین قزوین
۵۱	تصویر ۲.۳۷: نقش زلفک، در مقبره شاهزاده حسین قزوین
۵۱	تصویر ۲.۳۸: نقش پیچ، در مقبره شاهزاده حسین قزوین
۵۲	تصویر ۲.۳۹: تلوز سه رگی روی تابلو، موزه گیلانی وانک اصفهان
۵۴	تصویر ۲.۴۰: در مجموعه درب امام اصفهان
۵۵	تصویر ۲.۴۱: در مجموعه درب امام اصفهان
۵۶	تصویر ۲.۴۲: نقش چشم بلبل، در مسجد سید اصفهان
۵۷	تصویر ۲.۴۳: در مقبره علامه شفتی
۵۷	تصویر ۲.۴۴: در خانه نواب تهران
۵۸	تصویر ۲.۴۵: نقش مورد مداخل، در خانه نواب تهران
۵۸	تصویر ۲.۴۶: نقش چهار قل و مستطیل، در خانه نواب تهران
۵۹	تصویر ۲.۴۷: نقش هشت و چهار لنگه، در خانه نواب تهران
۶۰	تصویر ۲.۴۸: در خانه نواب تهران
۶۱	تصویر ۲.۴۹: نقش خاتم بالایه چوبی در خانه نواب تهران
۶۲	تصویر ۲.۵۰: میلمان، موزه فردوسی اصفهان
۶۳	تصویر ۲.۵۱: نقش مورد مداخل روی جعبه، موزه فردوسی اصفهان

۶۳	تصویر ۲۰۵۲: نقش مورد مداخل روی جعبه، موزه فردوسی اصفهان
۶۴	تصویر ۲۰۵۳: نقش مورد مداخل روی رحل قرآن، موزه فردوسی اصفهان
۶۵	تصویر ۲۰۵۴: نقش زلفک روی میل، موزه کلیسای وانک اصفهان
۶۶	تصویر ۲۰۵۵: نقش جناقی و پیچ روی میل، موزه کلیسای وانک اصفهان
۶۶	تصویر ۲۰۵۶: نقش زلفک لبه ی میز، موزه کلیسای وانک اصفهان
۶۷	تصویر ۲۰۵۷: نقش زلفک لبه میز، مسجد الله اصفهان
۶۸	تصویر ۲۰۵۸: جعبه، مسجد لبنان اصفهان
۷۰	تصویر ۲۰۵۹: یکی از درب های مسجد جامع شیراز
۸۱	تصویر ۳۰۱: شیوه برش خاتم با زاویه قائمه
۸۱	تصویر ۳۰۲: شیوه برش خاتم مورب
۸۲	تصویر ۳۰۳: طرح خاتم مربع
۸۳	تصویر ۳۰۴: طرح برش خورده خاتم مربع
۸۴	تصویر ۳۰۵: برش عرضی خاتم مربع
۸۵	تصویر ۳۰۶: کار نهایی خاتم مربع با زاویه قائمه
۸۶	تصویر ۳۰۷: نمونه از طرح خاتم مربع با زاویه مورب
۸۶	تصویر ۳۰۸: طریقه برش خاتم مربع با زاویه مورب
۸۶	تصویر ۳۰۹: نمونه ای از خاتم مربع با زاویه مورب

پیشگفتار

هنرهای سنتی ایران با پیشینه غنی و ارزشمند خود همواره از مفاهیم مقدس و الهی بهرمنند بوده است. آنچه که هنر سنتی ایران را از هنر سایر تمدن ها متمایز می گرداند همین مفاهیم است، زیرا به طور ویژه ای با هویت ایرانی بیان شده است.

هنرهای سنتی ایران سرشار از بیان هایی است که گاهی به طور صریح و برخی به صورت انتزاعی تر ابراز شده اند. هنر خاتم سازی ایران از جمله شاخه های هنری ایران است که به علت هنرمندی بودن طرح مینا و در نهایت شکل انتزاع خود سخن از رموزی مقدس دارد، این شاخه از صنایع دستی ایران ضمن تکیه بر مضامین ارزشمند خود هیچ وقت از دقت و نظم عاقل نبوده و کوشش داشته تا نشان دهد باورهای مقدس می تواند بر ذهن و دست انسان تأثیراتی معجزه آسا باشد.

هنر خاتم سازی در زمره فنونی است که می تواند مصالح متنوع را با ظریف ترین اندازه و حالت در کنار هم قرار دهد و از آن ترکیبی دلنواز بسازد. این ترکیب بندی و دقت به همراهی نظم شایسته ای که دارد انسان را به شدت به طرف خود جذب می کند و بعد از آن وی را مانند سایر هنرهای سنتی متوجه معنی می کند، به همین دلیل مانند سایر هنرهای سنتی نوعی عبادت و تزکیه نفس محسوب می گردد.

هنر خاتم سازی ایران به شیوه قامه بندی ساخته می شود. از آنجا که یک قامه تعداد زیادی هم شکل به دست می آید می تواند سطح زیادی را به طور یکنواخت پوشش دهد لذا از نظر صرفه اقتصادی به صرفه بوده و از نظر معیشت ارزش افزوده زیادی را در بر می گیرد.

در میان شیوه های خاتم سازی خاتم مربع دارای ویژگی های خاص خود می باشد زیرا اجزای بصری آن شامل چندضلعی هایی نظیر: مربع، متوازی الاضلاع، لوزی و ذوزنقه است. در هر یک از این چندضلعی ها یک ویژگی مهم بصری دیده می شود و آن موازی بودن حداقل دو ضلع مقابل است از این رو در ترکیب بندی نهایی این نوع خاتم خطوط موازی با هم و موازی با کادر اصلی پدیدار می گردد که این نوع موضوع باعث تسلسل دید و وحدت بصری و نهایتاً ریتم مناسب می گردد.

شیوه ساخت خاتم مربع با روش خاتم سازی مثلث نیز متفاوت می باشد به نحوی که صفحات مصالح بر روی هم الصاق می گردد و بعد از برش دوباره این کار تکرار می شود تا در راس قامه طرح مورد نظر پدیدار گردد، از این رو در میزان ضایعات مصالح نسبت به خاتم سازی مثلث بسیار کمتر است و به این ترتیب از نعمت های خدادای بیشترین بهره برداری به دست می آید.

اسناد تاریخی موجود مویده آن است که خاتم مربع جزو قدیمی ترین نوع خاتم ایران بوده است. و از این رو جزو اصیل ترین هنرهای سنتی ایران محسوب می گردد. این نوع خاتم به دلیل ویژگی بصری ذکر شده حتی امروزه نیز به خوبی جوابگوی نیازهای کاربردی معاصر مانند مبلمان و سایر هنرهای چوبی مثل قاب سازی، جعبه سازی و لانتینگ و ... است و به خاطر همین ویژگی های بصری به راحتی با وسایل امروزی هماهنگ می گردد. از طرفی این هنر می تواند هویت و مفاهیم مقدس ایرانی را در قالب وسایل کاربردی به زیبا ترین وجه ممکن در متن زندگی مردم قرار دهد. و ضمن ارائه آراسته آنها را به سمت تزکیه نفس و حقیقت مطلق که خداوند مقتدر است هدایت نماید.

قباد کیانمهر

فصل اول
کلیات

www.ketab.ir

رسالت واقعی هنرهای سنتی، تجلی زیبایی‌های حقیقی در قالب اشکال و طرح‌های گوناگون است. در هنر خاتم سازی گاه این جلوه تکرار یک موتیف به صورت واگیر است و گاهی هم تکرار به همراه نوعی توازن است. در هنرهای سنتی ایران، از جمله خاتم سازی آنچه مشهود است پیوند میان دانش و آگاهی و به کارگیری نیروی اندیشه در راه یافتن بهترین روش‌ها و ذوق و سلیقه و جمالپرستی به همراه همه خصوصیات هنرهای سنتی است. خاتم سازی در طول حیات خود، استحکام، استخوان بندی و اصالت خویش را بدست آورده و به سوی کمال ره پیموده است. از جمله شیوه های خاتم سازی که قدمتی دیرینه داشته و به قرن‌ها قبل از ورود اسلام به ایران باز می‌گردد، خاتم مربع است. در این نوع خاتم به جای مثلث، قطعاتی به شکل مربع، مستطیل، متوازی‌الاضلاع و لوزی استفاده می‌شود. این شیوه ساخت تا قرن‌ها پس از ظهور خاتم از نوع امروزی ادامه داشته است. اما در حال حاضر در حال از بین رفتن و فراموشی است، به طوری که بسیاری هیچ گونه شناختی نسبت به نام و شیوه کار این نوع خاتم ندارند و انواع این نوع خاتم و طرح‌های مورد استفاده آن ناشناخته مانده است.

هنر خاتم سازی یکی از مهم‌ترین هنرهای دستی ایران است. این صنعت ارزش هنری فوق العاده زیادی دارد و سابقه ساخت آن در ایران از زمان‌های خیلی قدیم بوده است. هنر خاتم به طور کلی در دو حوزه خاتم مثلث و خاتم مربع در سیر هنر خاتم سازی استفاده شده است. پیش از حضور اسلام در ایران گونه‌ای خاتم کاری رواج داشته است، به این صورت که خاتم کاران از چوب بکرنگت استفاده کرده و آن را در اندازه‌های چهار میلیمتر مکعب می‌پزدند و در اشکال و طرح‌های مختلف روی صفحه‌ای چوبی با چسب یا میخ نصب می‌کردند. این نوع خاتم سازی که امروزه به نام خاتم مربع شناخته می‌شود تا چند قرن بعد از نفوذ اسلام متداول بود. خاتم مثلث به لحاظ داشتن زوایای تند همان‌گونه که با فرم وسایل امروزی نیست. این نوع خاتم از جمله اصیل‌ترین رشته‌های هنری ایران است و دهر واقع بنیان و ریشه‌ی آن نسبت به انواع دیگر خاتم غنی‌تر است، پس ضروری است که به این هنر در حال از بین رفتن، رسیدگی و مانع فراموش شدن همیشگی آن گردد و از قابلیت‌های آن در وسایل امروزی استفاده شود. می‌توان گفت خاتم مثلث جایگزین این نوع خاتم شد و خاتم مربع کم کم به فراموشی سپرده شد و استفاده از این نوع خاتم محدود گردید.

وسایل چوبی معاصر عمدتاً دارای سطوحی با زوایای قائمه می‌باشند و حتی بیشترین زوایای فضاها (مسکونی، اداری، فرهنگی) نیز قائمه است. خاتم مربع به لحاظ داشتن مدول مربع و زوایای قائمه، از نظر بصری هماهنگ با کلیه وسایل چوبی کاربردی معاصر مانند مبلمان و دکوراسیون داخلی ساختمان می‌باشد. از اینرو احیاء این تکنیک کمک موثری به ساخت وسایل کاربردی به سبک ایرانی می‌نماید. بنابراین اگر قسمت‌هایی از وسایل چوبی امروزی با خاتم مربع تزئین گردد انسجام بصری زیادی بین زمین و فرم آن وسایل ایجاد می‌شود. خاتم مربع در حال فراموشی است و این در حالیست که با آثار چوبی و فضای داخلی امروزی هماهنگ‌تر است. از طرف دیگر می‌توان به سادگی این نوع خاتم در طراحی و مصالح اشاره کرد، که با سلیقه امروز جامعه که روند سادگرایی در آن دیده می‌شود همخوانی دارد. این نوع خاتم با توجه به فرم مربع مستطیلی که دارد با سلیقه و نیاز جامعه امروز سازگار است و همانطور که اشاره شد در اکثر موارد استفاده از این نوع خاتم از دو رنگ و مصالح محدودی استفاده می‌شده است و در کاربرد امروزی آن از لحاظ هزینه تمام شده محصول، به صرفه و مناسب است. این کتاب پاسخگوی نیازهای مربوط به مراکز آموزشی، کارگاه‌های تولیدی مبلمان و جواهر

سازی است. همچنین باید خاطر نشان کرد که جامعه ایران نیاز دارد تا با هنرهای اصیل این مرز و بوم، که خاتم مربع یکی از آنها است، آشنا شود و آن را در زندگی امروزش و از جمله دکوراسیون به کار گیرد. این امر به حفظ هنرهای سنتی که مانع از ورود کالاهای خارجی در زندگی مردم است، کمک می‌کند. از جمله مراکز، سازمان‌ها و ارگان‌هایی که از نتایج این تحقیق بهره‌مند می‌شوند می‌توان به:

۱- دانشگاه‌های هنر ۲- سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری ۳- هنرستان‌ها و مراکز فنی و حرفه‌ای ۴- اتحادیه خاتم سازان اشاره کرد. اهدافی که این کتاب در پی رسیدن به آنهاست، شامل این موارد است:

۱- شرح تاریخچه خاتم مربع

۲- قابلیت‌های خاتم مربع.